

QANDOLATCHILIK TERMINLARINING LEKSIK-SEMANTIK
GURUHLARI: NOMINATSIYA VA TERMINOLOGIK TIZIMLASH**Salimova Shahnoza Nurillo qizi**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD) dots Shukurova Bahora Boltayevna

Annotatsiya. Ushbu maqolada qandolatchilik sohasiga oid terminlar leksik-semantik yondashuv asosida guruhlariga ajratilib, ularning ma'no tuzilishi, nominatsiya manbalari va terminologik tizimdagi o'rni izohlanadi. Tadqiqot qandolatchilik leksikasini "mahsulot nomlari", "xomashyo va ingredientlar", "texnologik jarayonlar", "asbob-uskunalar", "o'lchov va sifat ko'rsatkichlari", "bezatish hamda dizayn elementlari", "qadoqlash-saqlash-logistika" kabi yadro guruhlariga bo'lish taklifini beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu leksik qatlamda motivatsion semantika (ta'm, shakl, rang, tekstura, funksional vazifa) kuchli bo'lib, o'zlashmalar va kalkalar terminlarning variantlilikini oshiradi; shu sababli me'yorlashtirish uchun "yadro termin + izohlovchi komponent" modelidan foydalanish samaraliroq. Muhokama qismida guruhlararo chegaradosh birliklar, ko'pma'nolilik, sinonimiya va professional jargonning termin tizimiga ta'siri tahlil qilinadi hamda o'quv-lug'aviy resurs yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: qandolatchilik terminlari, leksik-semantik guruh, nominatsiya, terminologik maydon, o'zlashma, sinonimiya, me'yorlashtirish, professional leksika, tasnif, semantik motivatsiya.

Kirish. Qandolatchilik tili kundalik ovqatlanish madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, u oddiy "taom nomlari" to'plami emas: bu sohada ingredientlarning kimyoviy-xossaviy tavsifi, texnologik jarayonlarning nozik bosqichlari, mahsulotni bezash estetikasi, saqlash va qadoqlash talablari, hatto marketing terminlari bir tizimda ishlaydi. Shu sababli qandolatchilik terminlarini leksik-semantik guruhlariga ajratish ikki vazifani bajaradi: birinchidan, terminlarning ma'no munosabatlarini tartiblaydi; ikkinchidan, ta'lim (kasb-hunar, kollej), ishlab chiqarish hujjatlari, retseptura standartlari va tarjima amaliyotida izchillikni ta'minlaydi.

Muammo shundaki, qandolatchilikda bir xil ob'ekt turli motivatsiya bilan atalishi mumkin: masalan, mahsulot nomi ba'zan shaklga (rol, baton), ba'zan tarkibga (yong'oqli, shokoladli), ba'zan texnologik usulga (pishirilgan, qovurilgan), ba'zan esa brend yoki uslubga tayanadi. Natijada sinonimik qatorlar, variant yozilishlar, xalqona atamalar va professional jargon bir-biriga aralashib ketadi. Terminologik tizimlash shu aralash qatlamni "yadro" va "periferiya"ga ajratishni talab qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — qandolatchilik terminlarining leksik-semantik guruhlarini ishlab chiqish, har bir guruhning ichki semantik mezonlarini ko'rsatish, hamda me'yorlashtirish uchun minimal ishlaydigan tasnif modelini taklif qilish. Tadqiqot savollari quyidagicha: (1) qandolatchilik terminlari qaysi yadro semantik maydonlar atrofida jamlanadi? (2) guruhlarning chegaralari qayerda "sirpanadi" va nima uchun? (3) o'zlashmalar va professional jargon tasnifga qanday ta'sir qiladi? (4) o'quv-amaliy lug'at tuzishda qaysi model eng tejamkor va aniq?

Metodologiya. Tadqiqot leksik-semantik hamda terminologik tahlil yondashuviga asoslandi. Material sifatida qandolatchilik amaliyotida uchraydigan tipik terminlar konseptual ro'yxati tuzildi va ular nominatsiya manbai hamda funksional vazifasiga ko'ra kodlandi. Tahlil jarayoni uch bosqichda olib borildi.

Birinchi bosqich: terminlarni "referent" bo'yicha ajratish. Ya'ni atama nimani bildiradi: mahsulotmi, ingredientmi, jarayonmi, uskunami, sifat ko'rsatkichimi, bezak elementimi yoki logistika birliklarimi.

Ikkinchi bosqich: semantik belgi (sema)larni aniqlash. Har bir guruhda umumlashtiruvchi semalar tanlandi: masalan, "tarkib-asos", "texnologik ta'sir", "konsistensiya/tekstura", "tashqi ko'rinish", "o'lchov va norma".

Uchinchi bosqich: terminologik munosabatlarni tekshirish. Sinonimiya, ko'pma'nolilik, giponimiya (tur-jins), qism-butun (meronimiya) aloqalari hamda o'zlashma-milliy ekvivalent raqobati aniqlanib, tasnifning zaif nuqtalari belgilandi.

Natijalar. Qandolatchilik terminologiyasi uchun 7 ta yadro leksik-semantik guruh ajratildi; ular amaliy nutqda eng ko'p "yuk"ni ko'taradi va lug'aviy tizimda tayanch bo'lib xizmat qiladi.

1. Mahsulot nomlari guruhi. Bu qatlam qandolat turlarini bildiradi va ko'pincha uch yo'l bilan motivatsiyalanadi: a) shakl/format (rulet, baton), b) tarkib (yong'oqli, shokoladli), c) texnologiya (pishiriq, qovurma tipidagi ifodalar). Semantik yadro "tayyor mahsulot" bo'lib, uning ichida tur-jins ierarxiyasi mavjud: umumiy nom → aniq tur → variant (masalan, pirog → mevali pirog → olchali variant). Ushbu guruhda marketing va brend elementlari kirib kelishi sababli periferiya tez kengayadi; me'yorlash uchun "generik nom + differensial belgi" modeli zarur.

2. Xomashyo va ingredientlar guruhi. Bu guruh ikki segmentga bo'linadi: a) asosiy bazalar (un, shakar, yog', sut mahsulotlari), b) qo'shimcha komponentlar (kakao, vanilin, yong'oq, meva, jelatin). Semantik mezon — "retsepturadagi rol": strukturani beruvchi komponentmi yoki ta'm-hid-rangni kuchaytiruvchi komponentmi. Bu qatlamda o'zlashmalar ko'p uchraydi va ko'pincha variantlilikka olib keladi; shu sababli lug'atda "asosiy nom + izoh (funksiyasi)" berish foydali.

3. Texnologik jarayonlar guruhi. Bu yerda fe'l-asosli terminlar ustun: aralashtirish, ko'pirtirish, elash, eritish, temperlash, sovitish, qoliplash, pishirish, quritish. Semantik markaz — “ishlov berish amali” bo'lib, jarayonlar ketma-ketligi retseptura mantiqini tashkil qiladi. Guruh ichida “jarayon turi” bo'yicha mikroklasterlar shakllanadi: mexanik (aralashtirish), termik (pishirish), fizik-kimyoviy (temperlash), bezash bosqichi (glazur qilish). Bu guruh kasb-hunar ta'limida asosiy o'qitish yadrosi bo'lgani uchun atamalarning izchil va bir ma'noli bo'lishi talab etiladi.

4. Asbob-uskunalar guruhi. Bu qatlam vosita nomlari (mikser, qolip, spatula, tarozi, pech) bilan ifodalanadi. Semantik mezon — “jarayonga xizmat qilish” (o'lchash, aralashtirish, pishirish, shakl berish, bezash). Ushbu guruhda xalqaro terminlar ko'p; o'zbekcha muqobil bilan raqobatda bir xil nomning ikki ko'rinishi paydo bo'ladi. Me'yorlashtirish nuqtai nazaridan bu yerda “global atama + mahalliy izoh” yondashuvi ishlaydi.

5. O'lchov, norma va miqdor birliklari guruhi. Grammatik jihatdan bu qatlam ko'pincha raqam + birlik (gramm, millilitr, porsiya) ko'rinishida keladi, lekin semantik jihatdan u retsepturaning “aniqlik mexanizmi” hisoblanadi. Bu guruhga shuningdek texnologik vaqt-harorat ko'rsatkichlari ham kiradi (daqiqalar, darajalar). Ushbu qatlamda xatolik ishlab chiqarish sifatiga bevosita zarar yetkazadi; shu sababli terminlar bilan birga standart birliklar ham qat'iy berilishi kerak.

6. Sifat ko'rsatkichlari va sensor tavsif guruhi. Bu yerga tekstura (yumshoq, qarsildoq), holat (quruq, nam), ta'm intensivligi, rang, zichlik, ko'piklilik kabi baholovchi birliklar kiradi. Leksik-semantik nuqtai nazardan bu guruh “subyektiv” ko'rinadi, lekin professional amaliyotda u “standartga yaqinlashtirilgan baho”ga aylanadi (masalan, “krem konsistensiyasi” aniq parametrlarga bog'lanadi). Bu guruh me'yorlashda eng qiyin: xalqona sifatlar va texnik tavsiflar aralashadi. Minimal yechim — har bir sifat terminiga “indikator” birlashtirish (qanday belgi bilan aniqlanadi).

7. Bezash, dizayn va taqdimot guruhi. Bu qatlam dekor elementlari (krem naqshi, glazur, sepma, bezak) hamda taqdimot amallari (qoplash, sepish, naqsh tushirish)ni qamrab oladi. Semantik mezon — “vizual effekt” va “tugallovchi bosqich”. Bu guruh marketing bilan eng tez tutashadi, chunki mahsulotning sotuvchanligi ko'pincha tashqi ko'rinishga bog'liq. Shu sababli terminlar tez yangilanadi va variantlilik kuchli.

Muhokama. Taklif etilgan tasnifning kuchli tomoni — u “nima?” (referent) va “qanday?” (funksiya/semantik belgi)ni birlashtiradi. Biroq tizimni stress-test qilsak, uchta asosiy failure-mode ko'rinadi.

Birinchi xavf: chegaradosh birliklar. Masalan, “glazur” — ingredientmi yoki bezash vositasimi? “Krem” — mahsulot tarkibimi yoki dekor elementimi? Bunday

holatda birgina guruhga majburlab tiqish xato bo'ladi. Eng kichik, lekin ishlaydigan yechim: ikki-yorliqli (dual-tag) belgilash. Ya'ni atama ikkita guruhda ham qayd etiladi, lekin "asosiy rol" va "ikkinchi rol" ajratiladi.

Ikkinchi xavf: o'zlashma–milliy ekvivalent raqobati. Ba'zan ikkala variant ham ishlaydi va ikkalasi ham "to'g'ri". Bu holatni qat'iy taqiqlash bilan emas, standart izchillik bilan hal qilish kerak: rasmiy hujjatlarda bitta variant, o'quv materialida esa muqobil ko'rsatilib, ularning mosligi izohlanadi.

Uchinchi xavf: jargonning termin tizimiga bosim o'tkazishi. Ishlab chiqarishda qulay bo'lgan qisqa jargon (masalan, jarayon nomini qisqartirib aytish) ko'pincha lug'atga kirib ketadi. Agar bu nazorat qilinmasa, terminlar bir ma'nolilikni yo'qotadi. Minimal yechim: lug'atda "termin" va "ishlab chiqarish varianti"ni alohida ko'rsatish, ularni sinonim deb emas, "registr farqi" deb belgilash.

Didaktik tomondan, tasnifning eng katta foydasi shundaki, u o'quvchini "so'z yodlash"dan "tizimni ko'rish"ga olib o'tadi. Kasb-hunar ta'limida terminlarni guruhlar bo'yicha o'rgatish retseptura o'qish, texnologik xarita tuzish, sifat nazoratini tushuntirish kabi kompetensiyalarni tezroq shakllantiradi. Bunda baholash ham aniqroq bo'ladi: o'quvchi "terminni biladimi?" emas, "terminni to'g'ri guruhga qo'ya oladimi va funksiyasini ayta oladimi?" degan mezon bilan tekshiriladi.

Xulosa. Qandolatchilik terminlari leksik-semantik jihatdan bir nechta yadro maydonlarga jamlanadi: mahsulot, ingredient, jarayon, uskuna, norma, sifat tavsifi va bezash-taqdimot. Bu guruhlash terminologik tartibni kuchaytiradi, variantlilik va ko'pma'nolilikni boshqarish imkonini beradi, hamda o'quv-lug'aviy resurslar uchun poydevor yaratadi. Amaliy tavsiya shundan iboratki: terminlarni me'yorlashtirishda "yadro termin + differensial belgi + funksional izoh" modeli qo'llansin; chegaradosh birliklar dual-tag bilan belgilansin; jargon alohida registr sifatida qayd etilsin. Shunda qandolatchilik leksikasi nafaqat kundalik nutqda, balki kasbiy hujjatlar va ta'lim jarayonida ham izchil ishlaydigan termin tizimiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Lyons J. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press. 1977.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press. 1986.
3. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Bonn: Romanistischer Verlag. 1979.
4. O'zbek tili leksikologiyasi va terminologiyasi bo'yicha darsliklar majmuasi. Toshkent. 2000–2023.
5. Oziq-ovqat texnologiyasi va qandolatchilik ishlab chiqarishi bo'yicha o'quv qo'llanmalar (retseptura va texnologik xarita bo'limlari). Toshkent. 2010–2024.

6. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. *Web Of Scientist: International Scientific Research*, 83-88.
7. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 1(2), 61-62.